

74

к 662

99.

0
/

74	471222
K66	Корзубе
Муницип. кн.	
Зел. Боруди	

6090	-	31.3.87
		14 9
		8/14 02

~~14~~

1881

Писемки на галицькій Волині.

ак-

1911. 2

1911	1912	1913	1914
1915	1916	1917	1918
1919	1920	1921	1922
1923	1924	1925	1926
1927	1928	1929	1930
1931	1932	1933	1934
1935	1936	1937	1938
1939	1940	1941	1942
1943	1944	1945	1946
1947	1948	1949	1950
1951	1952	1953	1954
1955	1956	1957	1958
1959	1960	1961	1962
1963	1964	1965	1966
1967	1968	1969	1970
1971	1972	1973	1974
1975	1976	1977	1978
1979	1980	1981	1982
1983	1984	1985	1986
1987	1988	1989	1990
1991	1992	1993	1994
1995	1996	1997	1998
1999	2000	2001	2002
2003	2004	2005	2006
2007	2008	2009	2010
2011	2012	2013	2014
2015	2016	2017	2018
2019	2020	2021	2022

398(47.71)

K66

236174

Oeufs de Pâques peints dans la Volynie galicienne

K662

par M. Kordouba.

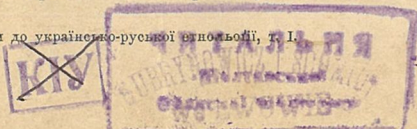
Писанки на галицькій Волині.

Про галицькі писанки маємо досі дуже невеличку літературу. Про існуванє тут звичаю писати і красити яйця згадувано по сею пору лиш привагідно в етнографічних розвідках загальнійшого характеру. Такі згадки подибуємо пр. в праці Кольберга „Lud“, Кайндли „Die Huzulen“ і т. д. Само по собі, згадки ті дуже коротенькі і побіжні. Так само коротка є замітка Зеля в Tygodniku illustrowanym dla dzieci 1889, про писанки покутьські. Спеціальні монографії про сею справу появили ся досі лише дві, а то др. Крчека „Pisanki w Galicyi“, та Удзєлі „Piski w Ropczyskach i okolicy“. Про вартість першої розвідки писали ми при иньшій нагоді.¹⁾ Тут скажемо лише, що вона власне навела мене на гадку, самому зайняти ся сею справою. Заразом яєно мені стало, що краще буде починати від меншого простягу, от хоч-би від кількох повітів, бо тоді розвідка може бути детальнійша і більш основна. Тільки на основі таких льокальних монографій можна-би писати ширшу розвідку, не боячи ся закиду, з яким стрінув ся др. Крчек, а то закиду неточности і поверховности. Таку льокальну ціху носить на собі й розвідка Удзєлі, як то вже й з наголовка слідно.

За місце своїх розслідув вибрав я собі галицьку Волинь, себ-то повіті: Камянецький (Камінка Струмилова), Сокальський, Равський, Жовківський, Брідський, та північну частину Золочівського

¹⁾ Див. мою рецензію на цю розвідку в Записках тов. ім. Шевченка т. X.

Матеріали до українсько-руської етнології, т. I.

Державна історична бібліотека УРСР

5217

99012

99866

4712220

07

22

При с'їм виборі поводили мною три згляди, а то: ті околиці мені найбільш відомі, про писанки тутешні не знало ся досі майже нічого, бо навіть др. Крчек мав відселя лиш каламутні відомости. В кінці писані тут писанки визначають ся вдатністю малюнку і хорошою орнаментикою та гармонією в доборі красок, так що побіч покутських можна їх сьміло назвати найкращими в Галичині.

Забираючись до роботи, я уложив відповідний квестіонар, з 27 питаннями, котрий відтак доповнив деякими замітками д. Хв. Вовк. В порозуміню з Наук. тов. ім. Шевченка я оголосив той квестіонар в часописах: „Ділі“, „Народній Часописи“ (Цьвітень 1896) та „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XI.“ Крім сего розіслав я 200 примірників квестіонара по селах вище наведених повітів. Надіслани відповіді (числом 37) та окази писанок і в кінці власні розсліди, головню в повіті кам'янецькім послужили мені підставою до сеї розвідки. По при се я оглянув вельми інтересну збірку писанок в музею тов. „Просьвіта“, де находить ся значне число писанок з описуваних мною повітів.

В кінці я обовязаний подякувати вс'їм, що були мені при сій роботі помічні. Перш за все д. Хв. Вовкові за доповнене квестіонара і деякі цінні уваги та д. Я. Миколаевичеві за поміч при зібраню материялу з повіту Жовківського. Крім того Вц. Ользі Пристай з Підгірць, Данилови Шереметі з Руденка, Олені Алексєвич з Ниврі, А. Ляврецькому з Доброчина, Михайлови Зелезьові з Сосниці, М. Грущаківі з Ператина і Вол. Лісїкевичеві зі Сушна за безплатне прислане гарних оказів писанок, а також вс'їм, що надіслали відповіди на квестіонар.

Сушно 11 серпня 1896.

I. Загальна частина.

Про початок звичаю закрашувати яйця і малювати на їх різні орнаменти та про значіне яєць в релігійнім культі у Слов'ян нічого нам розводитись, бо монографія наша строго місцева. Нарешті до вельких ширших розслідів і виводів потрібне перш за все точне зібранє материялу, а до сеї теми материял поки-що все ще дуже скуний. Із-за цього держатимемо сь в цілій розвідці лише того, що можемо оперти безпосередню на зібранім місцевім материялі.

Починаємо від назв. Між яйцями закрашеними і призначеними до цілий обрядових підчас св'ят Великодних треба вирізнити два головні типи: писанка і крашанка. Писанкою зоветься яйце розмальоване по якомусь зорі, з рисунком (орнаментом). Орнамент той є зроблений двома або трема ріжними красками. Трапляється орнамент зроблений лиш одною краскою на білім тлі яйця, але таке буває рідко, і приготворюєся окреим способом (гл. нижше). Крашанкою зовуть яйце закрашене одностайно лиш одною барвою, без ніякого малюнку, або орнаменту. Саму чинність приготворювання яець обрядових одного і другого типу називає парід по тим двом технічним назвам. Так кажеся: „писанку писати“ а „крашанку красити“.

Трохи відмінно що до сих назв представляєся повіт Жовківський та й полуднева частина повіту Равського. Там назви „писанка“ і „крашанка“ означає одно і то саме: яйце з рисунком (орнаментом). Яйце закрашене одною краскою, без малюнку зоветься там: „сливка“. Відповідно до сего й говорять „сливки сливити“. В повіті Золочівським і декуди в повіті Сокальським зовуть крашанки також „галунками“.

Про звичай писати і красити (сливити), а головню що до техніки першого дасться загально сказати таке: Як взагалі всі народорелігійні звичаї, упадає і сей звичай по містечках і подекуди навіть вже й згадки про него нема. Навпаки по селах він шириться. Що-раз більше домів бере уділ в приговлюваню писанок та орнамент стає що-раз більш ріжнородний, делікатнійший, та більш скомплікований. За ціху такого розвою вважати треба що-раз менше вживане крашанок (сливок), а також занькане писанок з червоним тлом. На їх місце появляються писанки з чорним тлом, а що на тім тлі комбінація красок богатша (орнамент в 3 красках, коли на червонім тлі лише в 2 красках), то й рисунок виходить кращий. Лише в повіті Жовківським, східній частині Брідського, в північній частині Золочівського та кількох селах Кам'янецького повіта упадає сей звичай і по селах.

Виразом такого упадку є, як вже справедливо завважав др. Крчек,¹⁾ що-раз більший процент крашанок (сливок). Як приготворюване їх не вимагає багато заходу і зручності, то менше дбайливі задовольються ними. Поволи писане вважаєся чимсь люксовим, ним заньмаєся вже лиш кільканайцять а відтак лиш кілька жінок. В кінці трапляються села, де вже лиш одна стара бабуся

¹⁾ Krčec, Pisanki w Galicyi. Szkoła 1894.

вміє писати писанки і за них каже собі нераз дорого платити. З її смертю вкне той звичай в селі, хіба якась дівка з чужого села зайде (через подруже) та його відновить. Часто передають яйця до вписаня аж на друге село¹⁾, але на се дозволяють собі лиш богачі. Остаточно писанки зовсім зникають і їх місце займають крашанки (сливки). Через те, коли в яким селі або околиці стрітять ся лиш зі самими крашанками, то се знак, що там колись був і звичай писати писанки, та перевів ся. Таке трапляєть ся в згаданих вище околицях, про котрі ми замітили, що там звичай писаня упадає. Таке зустрінути можна майже на цілім галицькім Поділью, де писанки вже цілковито перевелись.

II. Чинність писаня.

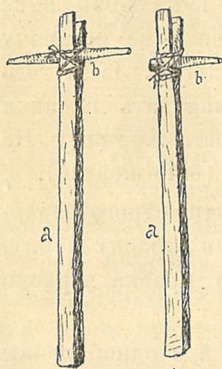
Дівчата забирають ся до писаня звичайно поодинокю, кожна у своїй хаті. В Добрачній пов. Сокальського і околиці старає ся дівчина бути лише сама у хаті, щоб хто не „врік“ — а то ніколи не вдасть ся писанка. В Підгірцях, пов. Золочівського, пишуть у ночі, щоб ніхто не перешкаджав. В иньших околицях противно: дівчата еходять ся разом, по три або чотири і приготовлюють писанки.

Перш за все приладжують веї потрібні річи. У більший черепок нагортають вуголья і на йому розтоплюють у меньшому черепку пчільний віск. До воску додають деколи саджі. На припічку ставляють в горшку воду і розпускають у ній краску. Ся вода, коли писанка має хорошо вдати ся, муєньт бути набрана у Страстний Четвер. Того звичаю придержують ся головно в Брідеськім повіті. В вище згаданій день, під вечір, ідуть дівчата до керниці з збанками і ждуть. Як лише бовкне у перве дзвін, що дзвонить на „страсти“, зараз набірають води. В тій воді заварюють краску.

До малювання орнаменту на яйці — потрібний ще окремиий прилад. В тій цілі бере ся патичок, звичайно кавалок березового прута з мітли, та розколює ся його з одного кінця. Тоненьку бляшку, задовжки у сантиметр або й півтора скручують на голці, або шпильці у рурочку. Бляшку ту беруть з накривки дво-крейцарових глиняних файок, розклепавши її трохи, щоб була тоньша. Від тонкості сеї рурочки залежить делікатність цїкого малюнку, тонкієть потягнених ліній.

¹⁾ Прим. з села Кривого, Кам. повіта дають писати до Дмитрова.

Сеєю рурочку (б) вкладають в розколену частину патичка (а) (див. мал. 1) і перев'язують ниткою на вхрест, щоб ліпше держала ся. При тім рурка виходить лиш з одного боку, або обох боків. Відпо-

відно до того кажуть, що прилад сей має два носики (мал. 1, а) або лиш один носик (мал. 1, б). В першій разі — один з носиків буває тонший, до рисованя делікатнійших частин десені, другий грубший, до витяганя простих ліній. Сей прилад має кілька назв. Головною і всюди знаною назвою є „*кистка*“ або „*кістка*“, відповідно до вимову. По-при се має він ще й локальні назви: „*кулька*“, „*дідик*“ в пов. Жовківським, „*мигулка*“ або „*мігулка*“ на розгранчю пов. Кам'янецького і Брідського.

Коли все приготовано, приступають до самого писаня. Обрядів при тім не відбувають ніяких, хіба таке, що дівчина, заки почне, хрестить ся і каже формулу: „Господи допоможи“, або щось подібне. Відтак бере свіже куряче яйце в ліву руку і придержує його двома пальцями, а кистку в праву. Умочивши кистку в розтопленний віск, виводить нею на яйці лінії, котрі на загальнім взірці мають бути білі. Віск спливає з кистки рурочкою на яйце і творить на нім випуклі воскові лінії.¹⁾ Відтак, коли та частина взірця, котрої лінії мають бути білі, вже готова, кидують яйце в жовту краску т. зв. яблінку (див. нижше). Само по собі, краска має бути остуджена, холодна, щоб віск на яйці не обтопив ся. Тепер цїле яйце стає жовте, з виїмкою ліній потягнених воском, котрі лишають ся білими. Дівчина рисує кисткою нові лінії, себ то ті, котрі на загальнім взірці мають бути жовті, і кидає яйце у червону краску. Через се

¹⁾ Дуже цікаво звернути увагу на те, що на островах Зондського архіпелагу, властиве на острові Суматрі у такий же самісїнний спосіб вироблюють взірці на тканині. За дль цього вживають там теж особливого приладу дуже подібного до українсько-галицького, тільки дотепнійш зробленого. Рурочка у сьому приладі виходить

Мал. 1. (bis).

з певеликого мідяного-ж черпачка вправленого гострим хвостиком у бамбукову очеретинку. У черпачок набирають розтопленого воску і накадують рурочкою на тканину по тих місцях, що мусять зістати ся білими. Подаємо малюнок сього приладу зроблений нами з ориґіналу у Етнографічному музеї Тронадеро у Парижі (N. 34.664). Увесь прилад не більше 8—10 сант. задовжки. Бувають на дві і на більше рурочок.

Прим. Ред.

тло яйце стає червоне. Давнійше й кінчили на тім, та тепер, коли перевагу взяли писанки з чорним тлом, то по більшій частині операція триває далі. По тлі червонім малюють знов лінії, котрі на загальнім взірці мають остатяє червоними, і кидають яйце у чорну краску. В кінці обтоплюють віск, кидаючи яйце у гарячу воду, але не довго, щоб краски не стратили полнску. Із-за того писанки є по більшій частині сврі. Остаточо виходить писанка з тлом чорним та трибарвним рисунком (біло-жовто-чорним). На писанках з тлом червоним — малюнок двобарвний (біло-жовтий).

Вище розказаний порядок красок мусять бути строго задержаний. Колиб хто приміром перше кинув яйце в краску чорну, а відтак в червону, та з того не вийде нічого, бо краска червона на чорну не вчіпить ся.

Вище згадали ми, що трапляють ся писанки й з однобарвним рисунком на білім тлі яйця. Такі писанки роблять ся инакше, бо не з білого яйця, а з крашанки (сливки). На крашанці — головно червоній, вишневій — малюють кисткою, умачаною у віск, орнамент, а відтак кидають її у капустяний квас. Краска з частин яйця непокритих воском облізе. Віск відтак обтоплюють і лишає ся червоній орнамент на білім тлі. Такі писанки трапляють ся рідше і не виглядають так гарно (Див. табл. IV-а ч. 6 і 7.).

Із-за браку відповідних посудин, бо краски мусять бути приготовлені в новім горшку, инакше не вчіпить ся добре, а може й для браку часу, не приготворюють всіх наведених красок на раз, в одній днині. Звичайно дѣє ся, що кожду краску приготворюють окремої днини, так що цілковите вписане писанки вимагає 3—4 дні. Само по собі, не пишуть однієї писанки окремо, а по кілька-кільканайцять на раз.

До писаня писанок вживають лише трох, вище згаданих красок, себ то: жовтої, червоної і чорної. В Сокальщині виступає тут ще й краска зелена (див. табл. III. в ч. 31 [і 34] та табл. IV-а ч. 1). В Золочівщині і пов. Кам'янецькім стрічає ся й бронзова (див. табл. IV-а [ч. 2 і 11] ч. 11 і 14), але то лиш ефемерично. Крашанки бувають різно закрашені. Переважають тут барви: червона (в різних відтінках — головно вишнева) і чорна. В Туринці Жовківського пов. красять лише на чорно. Побіч сего трапляють ся, хоч вже рідко, крашанки сині, зелені, а в повіті Равськім і бронзові. Інших красок не вживають і нема ні звідки ніякої згадки, щоб вживали.

Ми кладемо назву „краска“ на означенє хварбі, якою малюють яйце. В тім ідемо за народною термінологією, де те слово як

раз вживає ся в тім значіню. Лише подекуди локальне слово „краска“ не прибрало ще загального значіння і означає виключно хварбу червону.

Краски дістають дівчата в ріжний спосіб, себ то або їх купують по склепах або приготують самі. Чорну, червону і синю купують всюди і в жадній околиці не вміють їх самі добувати. На чорну красять трісочками пернамбукового дерева¹⁾ червонявої краски, які купують по склепах. Зовуть сю краску „брезелія або бразолія“. Ті трісочки мочать у воді і кидають туди яйце. На червоно красять маною (хварба анїлінова), але сї облазять, черцем (сушені комашки червцею²⁾, куповані) або й трісками. На синьо в мані або синіх шматах. Все те купують. Навпаки краску жовту, зелену й бронзову (де сїї послїдньої уживають) приготують самі.

Жовту краску добувають так: обстругують з яблінки дикої т. зв. кислиці або квасницї кору з мїзгою — т. зв. сумать, намочують на якийсь час у лїтній а відтак горячій воді і краска готова. Часами ту сумать сушать, товчуть і аж опієся запарюють. Подекуди додають сюди ще иньші додатки. Так в Туринці пов. Жовківського кидають ще сюди рід цирису, що його зовуть там зеленицею. А в селі Пристані тогож пов. хочаки одержати жовту краску, трут бадливець (видлак) і до того додають струганої мїзги з солодкої яблінки. Із-за того жовту краску зовуть всюди „яблінкою“³⁾. Зовсім відмінно приготують ту краску в Хлївчанах Равського пов. — іменно з моху званого пелешки. Попри се розказують по веїх селах, що давнїше діставали а подекуди дістають й до нині жовту краску з цибуля (верхніх шкаралун цибулі) через заваренє їх з водою. Але така краска виходить більш рудава і ніколи не виглядає так гарно як яблінка. З цибуля приготують також краску бронзову там, де нею красять.

Незвичайно ріжнородний є спосіб добуваня краски зеленої. Її одержують з зеленої озимни (головно жита), вимели (*Viscum album*), листя бобу, барвінку, або й зїля званого зоциль⁴⁾ — через заваренє з водою. В Башні одержують ту краску так, що запарюють опилки вільхи з бадливцем потертим на порох. Краски

1) *Caesalpinia brasiliensis* v. *echinata*.

2) *Coccus cacti*.

3) В Сокальщині стрічає ся на се назва: жовтило.

4) Жостіль, жостер — *Rhamnus cathartica*, L

тої рідко тепер уживають, але попереду мусила вона бути дуже розповсюджена, бо досі ще всюди знають її приготувлювати.¹⁾

До кожної краски при заварюваню додають ще галуцу, звичайно в скількості зерна гороху на кварту води, а то щоб краски краще чіпала ся на яйце. Галун мусить бути мілко потовчений, бо коли не добре мілкий, то де зерно його паде на яйце, там буде краска темнійша. Вийнявши писанку з краски, потирає ся її смальцем або маслом, щоб краска ліпше вилскувала ся.

Писанє і крашенє яєць — се виключно привілеґія дівчат. Звичай, як прим. в Корчминї пов. Равського, що парубки також тим займають ся, тут дуже рідкий. Пишуть також і молоді замужні жінки, вважаючи се зайняте немов згадкою дівочьких літ. Лише льокально там, де звичай писаня переводить ся, пишуть писанки старі баби. Так прим. в селі Дитківцях, Брідського повіта пишуть лише старі баби. Дівчатам сей звичай вже не знаний. Коли ті старухи вимруть, зникнуть і писанки з цього села.

В більшій частині сел, а то там, де звичай писаня розвиває ся, всі дорослі дівчата пишуть писанки. Само по собі, не всі однаково. Як гожість писанки залежить від зручності і вправи тієї, хто маює то у одних писанки виходять більше ловкі чим у других. Із за того в кожному селі є кілька дівчат, або молодощ, що тішать ся славою майстерства під тим зглядом. До їх і дають писати пнвші, котрі сеї зручності не мають, а хотіли-б повеличати ся гарною писанкою. Платні за вписанє писанок не беруть такі спеціялїстки ніякої. Даток за труд лишают добрій волі даючої і він вносить звичайно 2—3 писанки, або яйця. Декуди більш означено: по одному яйцю за вписанє кожних десяти писанок. Само по собі, всіх матерьялів потрібних до писаня, від яйця аж до красок, достатчає сама сторона.

Інакше представляє ся справа там, де звичай сей упадає. На ціле село уміє писати ледви кілька осіб — звичайно баб, котрі тому вже спеціяльно посьвячують ся. До них дають писати всі дівчата. Нема що й казати, що такі спеціялїстки побирають вже визначену надгороду і то зглядно досить високу. Так беруть в Дзібулках пов. Жовківського, Острові пов. Камянецького, Підгірцях пов. Золочівського і пнвших місцях за вписанє пари писанок 3 кр., або два

¹⁾ На Україні окрім купованої хварби красять яйця „цибуліннем, осиковою корою, гречаною половиною і купавками — на жовте, рожею — на зелене, пролісками і рястом — на блакитне. Дикаревъ, Великій поєгъ — (отрывки изъ малорусскаго народнаго календаря) Кубанскіи Обл. Въд. 1895, N. 69.

айця. В Корнях або Добрачній пов. Сокальського навіть по 2 кр. від одної писанки. По селах, де приходять ся давати яйця до вписання аж до другого місяця, вартість писанки підносить ся до 10 кр. В загалі, як ми се вже на початку замітили, чим більш де звичай писання упадає, ціна писанок підносить ся, а вони самі вважають ся немов якою люкесовою річчю.

Кілько одна родина пише пересічно писанок, про се годі щось точного сказати. І тут треба вирізнити села, де той звичай розвиває ся від тих, де він упадає. В селах першої категорії припадає на одну сім'ю пересічно 20—30 писанок. Се залежить, побіч заможности сім'ї, також від числа дівчат, які там находять ся. Де багато дівчат, то число писанок доходить до копн або й півтори. Де нема жадної, там пишуть лиш 6—10 писанок, щоб було що до церкви занести. Там, де писанки дають чужим вишеувати, спадає пересічне число на 5—10, а на решті вдоволяють ся й крашанками, які вже самі приладжують.

III. Час писання.

Як писанка інтегральна частина народнього ритуалу на Великдень, то під той час їх і приготовлюють. Писанки, як ми бачили, вимагають досить часу до цілковитого вписання, а число їх, яке спотребовує одна сім'я, буває часом доволі велике (див. вище). З другого боку дівчата не можуть безугавно коло їх поратись з огляду на домові господарські праці, що при загальнім порядкованню і печенню передсвяточнім у двоє збільшають ся. От від часу до часу више прихатцем кілька писанок одною краскою. Тому першод, коли пишуть писанки, протягає ся доволі довго. Звичайно починає ся він уже в другій половині посту Чотиродесятниці, за два або три тижні перед Великоднем. Але найбільша форса при писанню починає ся аж від Цвітної неділі. Вийнятоково, по декотрих місцях (Підгірці, Золочівський повіт, Махнів, Равський повіт і т. д.) починають писати писанки аж у Страстний Четвер. Се діє ся там, де або мало пишуть, або вірять, що лиш у воді набраній у той день добре више ся писанка (див. вище).

Що до пори, коли кінчать писати, то тут панує довільність. Одні кінчать у Велику Суботу (у Виткові Камянецького повіта в Велику П'ятницю), а другі пишуть ще й по Великодню, щоб на Проводи (Хомнну [Томинну] неділю) мати сьвіжі писанки. Котрий речницець переважає, годі сказати, бо оба звичаї так перемішані зі

собою, що в однім і тім самім селі одні придержують ся першого, а другі посліднього звичаю. Але в правилі з Проводами кінчать ся период писаня і уживаня писанок цілковито.

Та і тут приходиться ся замітити кілька винятків. По денакотрих селах полудневої части камянецького повіту (прим. Острів, Дідилів) і північної части Золочівського (прим. Підгірці) пишуть писанки і красять крашанки аж до Вознесення, але в малій скількості і рідко хто. Ті писанки дарують дітям. В селі Корсові Брідського повіту пишуть ті сімі, котрі справляють „Помники“, аж до Зелених Свят. Так само пишуть аж до Зелених Свят у Крехові Жовківського пов. В Ператині Камянецького повіта пишуть писанки ще перед Юрьєм (Юром) що припадає 5-го травня, і роздають дітям тих сусідів, що приходять у гостину.

Яко ефимеричний звичай нотуємо период писаня в селі Голе Равського повіту. Він почиває ся аж на Великдень по-полудни і триває аж до Вознесення.

Однак взявши ся все в цілости, годї не замітити, що писане яйце стоїть в стислому і нерозлучному звязкові з обрядами Великодних Свят.

IV. Уживанє писанок.

Вже поперед ми замітили, що писанки і крашанки призначені до ріжних обрядових цілій. По-при се придають їм значіне за окрасу, твір штуки. Писанками прибирають сьвячене, коли ніч має прийти сьвятити. Найкращі писанки вішають на покуті біля образів, за для окраси, не привязуючи до цього ніякого иньшого значія. Часом проколюють такі випорожнені писанки і заєвають у дірки хвіст і крила з паперу, а голову доліцлюють з тіста. Це мають бути „голуби“. В Туринці Жовківського повіту не вішають писанок, бо кажуть, що від цього худоба домашня сохнути ме.

↓ Повертаючи до обрядового значія писанок, підносимо перш за все, що писанка і крашанка майже нерозлучні темер з християнськими великодними обрядами: Сьвяченою крашанкою христосують ся перед їдженем сьвяченого; писанки і крашанки приносять до церкви і їх забирає опісля сьвященник¹⁾. На перший день Великодня несуть дівчата і деякі молодиці писані і крашені яйця на

¹⁾ В Стенятині Сокальського пов. дають писанки й дякови окремо.

вечірню до мированя. Так само на другий день на всенощне. Коли на кладовищі править ся парастас соборний, то кожда сім'я дає по 1—2 писанці а при окремих парастасах над поодинокими гробами дають по 4—6. Крім сего по селах галицької Волині є широко розповсюжений звичай, що на т. зв. Проводи, в суботу або п'ятницю перед Хоминою неділею сходять ся баби і молодичі на богослуженє, по яким місцевий парох приймає їх пивом а вони обдаровують єго писанками. По деяких селах, прим. у Корсові Брідського повіта існував давнійше звичай, що дівчата заки починали на кладовищі коло церкви виводити гагілки, складали місцевому душпастирови певну скількість писанок. Мав се бути окуп за позволенє на забаву.

Писанки роздаровують і між собою. Особливе важну ролю відіграє писанка в відносинах між дівчиною і парубком. Парубки звичайно видирають дівчатам писанки, а коли дівчина парубкови сприяє, то і не дуже боронить ся. Буває таке, що по-за людськими очима й сама дає свому вибраному, бо при людех віддавати писанку парубкови добровільно „не годить ся“. Коли дівчина не має писанки, парубок здирає з неї хустку і вона мусить єї аж писанкою викупити. По-декуди вірять, що подарована писанка має силу викликати або зміцнити любов. Але в загалі подаровану писанку вважають яко гарну забавку, якусь окрасу і держать їх на полиці. В Пристані, Жовківського пов., Добрачній пов. Сокальського купують парубки дівчатам, що їх обдарували писанками, пиво, перстені або й стяжки (бивди).

В деяких случаях дівчина мусить дати парубкові писанку. Так в Острові Камянецького пов., Боратині і Маркополи Сокальського пов. існує звичай, що на „м'ясне пущенє“ (в карнавал) парубки спроваджують музику, танцюють і платять дівчатам пиво. За се мусить дівчина парубкови, що знаєю гуляв, або їй купив пива, дати на Великдень писанку¹⁾. Звичай сей був перше дуже розповсюджений, але як духовенство тепер не дозволяє справляти музик, то й він переводить ся.

В Добрачній, Стенятині і Боратині Сокальського пов. дають дівки парубкам писанки, щоб викупити ся від обливання водою на другий день Великодня. Той звичай знаний в Київщині, де дівки кладуть парубкам у відро з водою пару писанок, а також на цілій Волині.

¹⁾ Звідси й помовка: Не крутила ся спідничечка, — не вкрасила ся й писаночка.

В кінці замітимо, що сусіди, відвідуючи себе підчас св'ят, беруть зі собою писанки і обдаровують тих, до котрих приходять. Часто дуже дівчата між собою обмінюють ся писанками, а парубки обдаровують старших газдів.

Побіч сего, з уживанєм писанок зв'язано много повірок і забобнів. Як у загалі св'яченим яйцям, приписують писанкам ще в більшій мірі якусь незвичайну силу. Бо і сама писанка являє ся чимсь незвичайним. Її приготуванє стоїть стільки праці, ну та-й час пригожий до писаня писанок требає коротко, лиш раз у рік. Тому то вона мусить мати й особливі прикмети. Повірки ті більш льокальні, не розповсюджені по цілім описуванім нами просторі, хоч деякі знані і в дальших сторонах, на російській Волині, Поділю, Україні¹⁾. Із за того подаємо їх за порядком, у якому вони трапляють ся географично.

На розграничю повітів Брідського і Кам'янецького, особливо по селах Дмитрів, Синьків, Волиця Борилова, Руденко — рано на Великдень челядь, заки піде до церкви, вмиває ся у воді, в яку вложено писанку або крашанку. Лице вмите такою водою буде кругле, гладеньке, як яйце, і червоне, здорове, як крашанка. Писанки мають також вплив на здоровле чоловіка і хоронять его від слабостей. В селі Голє Равського пов. держать писанку у хаті для охорони від пропасниці.

Побіч здоровля рішаючим моментом для селянина є врожай збіжа. Тому то й тут приписують писанці силу. В селі Дмитрів Кам'янецького пов. викидає баба лушпайки з побитих писанок на грядки, щоб краще родили. В Руденку Брідського пов. закопують крашанку у землю на Великдень і держать там аж до Юр'я. В той день викопують і беруть зі собою в поле. Де збіже не хороше, особливо де потворили ся т. зв. „пліхи“, качають крашанкою, віруючи, що збіже поправить ся.

В селі Пристань Жовківського пов. держать писанку у хаті для охорони від грому. В Острові Кам'янецького пов. кидають лушпайки писанок на стріху. Се безперечно слід давного вірування, що писанки боронять хату від пожежі. Тепер вже не здають собі там справи для чого се роблять.

Характерна повірка, котрої нікуда инде не доводило ся нам чути, удержує ся в північній части Кам'янецького пов., головню в селах: Сушно, Полове, Вулька, Витків. Тут закопують окрушини

¹⁾ Сумцовъ. Писанки. Київ 1891 ст. 23—26.

св'ячених пасок і шкаралупи з яєць та писанок у землю і думають, що на тім виросте маруна,¹⁾ зїле, котрого додають до горілки.

Вельми розповсюдженим звичаєм в Жовківськім повіті, а також в північній частині Кам'янецького пов., є метати шкаралупи зі св'ячених яєць і писанок на воду. По більшій частині не знають вже того звичаю витолкувати; кажуть, що се роблять тому, бо то св'ячене, отже „не годить ся“ кидати на землю. Лише в селах Туринка і Пристань оповідають, що шкаралупи ті треба метати на воду, щоб плили на Білу Русь та дали там знати, що вже Великдень. Сей звичай живо нагадує розповсюджену на Русі повірку про Рахманів і рахманський Великдень²⁾. Замітно, що повіти Жовківський і Кам'янецький належать до області Буга, і вода пливе дійсно в напрямі Білої Русі.

Навіть на другім сьвіті грають ся діти писанками. В Підгірцях Золочівського пов., коли умре в родині дитина, дають дідам писанку, щоб померше мало чим тішити ся на тім сьвіті. В Голім Равського пов., кладуть писанку вмёрлому у домовину.

Писанок не передержують довго. От грають ся ними до Провід, рідше аж до Вознесенія, та викидають, або діти б'ють та їдять. В Сушні Кам'янецького пов. вважають декотрі гріхом ховати цілу писанку аж до другого року. Але звичайно держать найкращі писанки в скрині аж до другого Великодня на взір. Також парубки ховають писанки одержані від дівчат часами й кілька літ.

Крашанки в порівнанню з писанками вважають ся все за щось нижшого, підлійшого. Їх дають лише дітям, щоб мали що бити а також дідам і пастухови.

Забава з писанками знана на галицькій Волині лиш одна т. зв. „цоканка“. Одна особа держить писанку в руді так, щоб лиш сам носок яйця був видний, а друга бе по йому своєю писанкою. Відтак пробують відворотними кінцями яйця. Чия писанка видержала пробу і остала ціла, той забирає ще й збіту противника. В той спосіб грають ся головно діти, але подекуди також і баби, особливо на Проводи. Між тими послідними удержує ся повірка, що чия писанка при цоканці сильнійша, та жінка праведійша. Гра та відома також на цілій Україні під назвою „навітки“³⁾.

¹⁾ *Chrysanthemum Parthenium*. Pers.

²⁾ Див. Статтю Партицького Ом.: Про рахманський Великдень.

³⁾ На Україні одначе грають навітки тільки крашанками, писанками-ж ніколи.

V. Про початок звичаю закрашувати яйця.

Про початок звичаю розмальовувати яйця мало де знають що сказати. Лише по деяких селах старшим людям відомий переказ на яку пам'ятку повстав сей звичай. По більшій частині на всі питання в тім напрямі відповідають: „так вже з давна ведець ся“ або „так йде вже від початку світа“. Інші знова кажуть коротко: „пишуть на пам'ятку Воскресеня Христового“.

Переказів про початок звичаю красити яйця задержало ся на галицькій Волині кілька. Найбільш розповсюджений переказ дотикає властиво початку вживаня в загалі яєць на Великдень. В ріжних варіянтах оповідають його по селах північної частини Камянецького і Брідського пов. Так в Сушні і Половім кажуть, що як Юда зрадив Ісуса Христа і вернув домів, прийняла мати єго вареними яйцями і почала картати за його поступок. При тім сказала: „Ти продав свого пана, а він тимчасом воскресне“. На се Юда засьміяв ся і відповів: „Мій пан тогди воскресне як з тих яєць вилізуть курчата“. Але ледви се вимовив, як з варених яєць дійсно вибігли курчата. Юда дуже перелякав ся і повісив ся.

В селі Руденко Брідського пов. знають иньший варіант: „Як Ісус Христос на хресті умер, один з єго катів взяв яйце, спік в огни і каже: Говорять, що Ісус воскресне, а він так воскресне, як з того яйця виклює ся курка. Ледви се сказав, а з яйця виклював ся когут і голосно запіяв“. Інший варіант того-ж мотиву записаний проф. Сумцовим у Харьківській губернії¹⁾.

В деяких селах Камянецького повіта (Ордів, Вулька) знають иньший переказ: „Пречиста Діва писала писанки цілу нічку, без місяця і без свічки і рано несла до Шілата викупити Ісуса Христа. Однак по дорозі дізнала ся, що Ісус вже вбитий, тай упала, а писанки розкотили ся по усенькому світу“. Варіант сего переказу знаний в селі Пристань Жовківського пов.: Матер Божа дала Жидам курку і писанки, щоб позволили здійняти тіло Ісуса Христа. На сю пам'ятку пишуть люде писанки.

Третій мотив записано в селі Теглів Равського пов.: „Коли Спаситель ніс хрест на гору Голготу, стрітив чоловіка, що саме ніс до Єрусалима яйця в кошику на продаж. Чоловік видів, як тяжко нести Ісусови хрест, поставив свій кошик у рові при дорозі а сам кинув ся помагати Спасителеви. Ішли вони і несли хрест аж на

¹⁾ Loc. cit. ст. 10.

гору Голготу. Коли ж Ісуса вже і роспали, пригадав собі той чоловік за свій кошик, та вернув знов на те місце де єго оставив. Приходить — дивить ся, а в кошику всі яйця пописані та покрашені. Не поніс же він їх більше на продаж, лише вернув до дому та сховав на памятку, бо мав си то чудо за вдяку від Христа, за то, що єму поміг нести хрест. Та від того пішло то, те крашене та те писане яєць на Великдень“.

Той самий переказ записав Ст. Руданський в Полтавській губернії¹⁾. Др. Крчек в своїй розвідці²⁾ подає ще таку повірку з Башні: Коли Христос воскрес, з'явив ся наперед одній жидівці, дав їй писанку та казав іти до жидів та донести про єго воскресєне. Від того й взяли ся писанки на сьвітї.

Як бачимо, всі ті перекази відносять ся до часу смерти і воскресєня Христа і походять безперечно з християнської доби. Тому, що писанок як раз вживають на Великдень, народна творчість получила й початок сьвяткованя сєго сьвята з початком звичаю красити яйця. Чи сам звичай дійсно повстав на Русі аж у християнській добі, годї щось певного сказати. Досї не записано ніякого переказу про сєй звичай, котрий би вказував на давніші часи. Мабуть з християнством прийшов і він з Греції на Русь.

Вельми характерний і вєсми знаний відмінний переказ про початок писаня яєць удержує ся в Хлївчанях Равєського пов. Він відносить ся до часів о много пізнійших: „коли Жиди мали церкви в аренді, то на Великдень жидовята не давали жидови так довго спокою, аж поки не приніс їм писанок, і доперва тогди відчиняв людям церкву“. Є се безперечно припоровлєньє давнього обичаю допізнійших подій, як се трапляє ся так часто в наших народних переказах.

VI. Орнамент.

Важнійшою від обрядової, є орнаментарна часть писанок. Вона вказує на високість розвою розуміння краси, та на велику зручність при поборованьню технічних труднощій, які представляє виконуванє малюнка на нерівній поверхні яйця. Крім сєго сама орнаментика представляє широке поле до студій, і доси ще не рішенє питаннє, чи писаночний орнамент має ціхи оригінальні, чи

¹⁾ Д. агомановъ. Малор. нар. преданія 145 ст.

²⁾ Loc. cit. ст. 187.

позичений відкіля инде. Цього питання й не можна рішити, поки не буде призбираний відповідний матеріал, головню малюнків писанок. А до цеї пори маємо лиш два атляси писанок: Ванклевої, до писанок моравських та Косачевої до українських. Також у *Tygodnik-u illustrowa-nim* 1889 подано кільканадцять писаночних рисунків, але без хварб. Про саму-ж орнаментку писав досі Ванкель¹⁾ і Сумцов²⁾ а й Хв. Вовк³⁾ зачіпив мимохідь сю справу. В інших розвідках і замітках про писанки або помпнено орнаментарний бік цілком, або лиш коротко згадано за се, немов за річ малої ваги.

Починаючи від тла писанок, замітимо те, що вже сказали на початку, що тло писанок на галицькій Волині буває переважно чорне. Там, де звичай писаня розвиває ся, викнуть писанки з тлом червоним що-раз більше, бо на тих послідних не можлива більш скомплікована комбінація красок. Противно, де звичай писаня упадає, писанки з тлом червоним переважають рішучо, бо коло їх меньше заходу. Вони служать містком переходовим до крашанок, а ці до цілковитого затраченя цього гарного звичаю. Про писанки з білим і зеленим тлом говорили ми вже вище.

Яйце, писанка, є переділене лініями повздовжними і півперечними на поодинокі части, поля. Від поділки залежить і цілий малюнок. Тут треба вирізнити два роди поділки, головню і побічну. Головна поділка відділює поодинокі взірці, котрі на однім яйці два, чотири, шість, ба й більше разів повторюють ся. Побічна, се властиво сітка, яку малюють, щоб орнамент випав правильїйше. Через таку сітку розпадає ся ціле яйце на малі поля, головню трикутники, в котрі вмальовують поодинокі части орнаменту.

Сітка є зроблена все лиш з поодиноких ліній: Головню переділку часом також становить одна лінія, але частїйше виглядає вона більш скомплікованою. На неї складає ся дві або й три лінії (Мал. 2 а), лінії з точками (b), поперечні і скієні лінійки (c, h), хрестики (d), система клинчків (f, g) або квадратиків (e, i). Переділки становлять собою дуже часто окремий доста скомплікований взорець. Вони дуже нагадують узорн на мережках, особливо т. зв. шлячки, і під тим зглядом вплив мережок на писаночний орнамент не дасть ся заперечити.

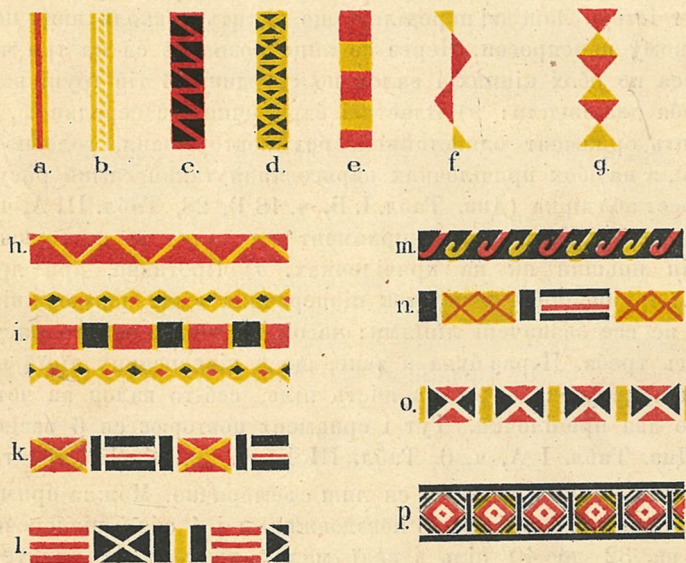
¹⁾ В видавництві „Moravske ornamenty“.

²⁾ *Loc. cit.*

³⁾ О. К. Волковъ — Отличительныя черты южнорусской народной орнаментики. Труды III археологическаго съѣзда въ Кіевѣ 1878. II, ст. 318.

Головна поділка йде по більшій частині довкола яйця лінійно по вздовжнього перекою і для того на долучених таблицях писанок її не видно. Відповідно до цього воно ділить яйце на дві рівні половини, виповнені тим самим орнаментом. Значить, орнамент повторюєся тут два рази, себ-то на одні і на другий бік яйця. Той тип переділки є майже виключно пануючий на писанках цілої галицької Волині, як се легко з таблиць пересвідчити ся. Тут орнамент є розложенний на цілу половину яйця.

Рідко трапляє ся, що головна переділка йде довкола яйця вздовж його поперечного перекою і ділить писанку також на дві

Мал. 2.

половини (Див. Табл. III А, ч. 11, Табл. IV А, ч. 7.). Орнамент скупляє ся тут не довкола середини яйця, як в першій случаю, але довкола обох кінців і повторює ся два рази.

Третій тип переділки — се комбінація двох попередніх. Переділка йде на-вхрест, вздовж повздовжнього і півперечного перекою яйця (Див. Табл. III А, ч. 3 Б, 23). Через це розпадає ся писанка на чотири частини, і орнамент стільки-ж раз повторює ся. Сей тип є також рідкий.

Багато частійше переділює писанку дві повздовжні пасмуги і одна півперечна, до себе на-вхрест, прямою (Див. Табл. I А, ч. 3,

471202

12, 32, Табл. II А, ч. 8, Б 15, і т. д.). Тут орнамент вже бува маленький, бо так як яйце через сю переділку розпадає ся на вісім частин, рисунок повторює ся вісім разів. Часами бува лиш дві повздовжні переділки на писанці, без івперечної (Див. Табл. II Б ч. 26, Табл. III А ч. 9, і Б, 15). Яйце поділене тут на чотири повздовжні поля. Таке трапляє ся майже виключно при орнаменті рослиннім.

Цікавим типом видаєть ся писанка на Табл. I А, 10. Вона пере-ділена на 8 піль, але орнамент не повторює ся тут 8 разів, лише на кожному полі єсть відмінний.

Окрему групу становлять писанки писані у хворму барилко-вату. Тут існує лиш дві переділки, що біжать довкола яйця по его півперечному перекровви. Через се яйце розпадає ся на три части два колеса по обох кінцях і валок по середині. В тій групі виріж-нити треба два поділи: а) Властиві барилочки, де серединою, вал-ком біжить орнамент однастайний, без повторюваня, головно ме-режковий, а на обох причілочках вирисований такий самий рисунок, прим. хрест або зірка (Див. Табл. I Б, ч. 18 В, 28, Табл. III А, ч. 10, Табл. IV ч. 5). Хоча часом орнамент на валку й повторює ся, то все він иньший як на причілочках. б) Противно, при другім поділі тої групи, побіч переділок півперечних є ще повздовжні. Ті послідні не все зазначені лініями: часом їх лише з самого рисунок догадатись треба. Нераз бува й таке, що й півперечних ліній нема. Все таки яйце розпадає ся на шість піль, себ-то валок на чотири, а до того два причілочки. Тут і орнамент повторює ся 6 разів той самий (Див. Табл. I А, ч. 6. Табл. III Б, ч. 20, В, 25, 26 і т. д.).

Иньші поділки з'являють ся лиш ефемерично. Можна приміром зустрінути писанку поділену 8 повздовжними і 4 або 5 півперечними лініями на 32 до 40 піль в виді малих трапезів і трикутників, а орнамент повторює ся на кождім, або на що-другім полі (Див. Табл. I Б, ч. 24, Табл. III А, ч. 5). Не часто й бува таке, щоб на пи-санці не можна було віднайти ніякої переділки, як прим. на Табл. III А, ч. 1.

Що знов до поділки, себ-то сітки, котрої метою є улек-шити вирисованє правильного орнаменту, то вона стрічає ся лише там, де орнамент є великий. Із-за того малюють єї лиш тоді, як орна-мент повторює ся лиш два рази, отже займає половину яйця. В тій цілі визначають на цілім полі дві лінії: повздовж і півперек, на-вхрест — через що виступають частинки, в котрі врисовують поод-инокі части орнаменту (Див. Табл. I А, ч. 7, 8, Б, 20 і т. д.).

При орнаментах зірочками ділять поле навіть на 6 або — й 8 часточок, відповідно до кількості рамен у зірці (Див. Табл. I Б, ч. 13, 14, 22).

Сітка трапляє ся, хоча рідко й при менших орнаментах, коли сей займає лиш четверту або й шосту частину яйця (Див. Табл. III А, ч. 9). Бува таке, що головної переділки нема зазначеної а намісь цього є вирисована сітка (Див. Табл. I А, ч. 6, Табл. II Б, ч. 26 і т. д.). Таке трапляє ся головню при писанках барилковатої хворми.

Переходячи до самого малюнку орнаменту, замічаємо, що він розпадає ся на три великі групи:

А) орнамент геометричний,

Б) орнамент рослинний,

В) орнамент звіринний.

Ті три групи не все виступають окремо; противно се діє ся рідко. В більшости случаїв вони перемішані зі собою на однім і тим самим взірці і треба їх доперва відділювати. Професор Сумцов виріжняє на писанках ще орнамент солярний, предметово-битовий і релігійний¹⁾. Ми відкидаємо ті групи, хоч вони трапляють ся на писанках нами описуваних, а то із-за того, що годї між ними і попередно зазначеними потягнути різкі грляницї. Їх можна дуже вигідно підчислити під одну з трьох перших груп.

А. Орнамент геометричний.

Се найбільш старинний і найбільш розповюджений орнамент. Він вже проявляє ся на виробах людей найменч культурних. Одначе сам по собі він не має рисів характерних, бо єго простійші форми трапляють ся у всіх народів на землі. Вони могли повстати зовсім самостійно і нема причини шукати яких небудь рецепцій. Заки одначе вискажем загальний свій суд про орнамент геометричний на волинських писанках, перейдемо попереду веї єго хворми, бо лише в той спосіб думка наша буде мала основу. А що поодинокі взірці, поодинокі хворми орнаменту як геометричного так і рослинного та звіринного мають між народом свої окремі назви, часто вельми характерні, то порадно буде, коли орнамент обговорювати мемо як раз ідучи за порядком тих назв.

¹⁾ Ор. cit. ст. 29.

Коли вже бесіда про назви хворм орнаментних, не від річи буде замітити, що назви ті в сталі і менч-більш по цілій галицькій Волині однакові. Там, де вони льокальні, ми се зазначимо. Вони означають якийсь один, сталий взорець на писанці. Але рідко бува, щоб на писанці находив ся лиш один взорець; звичайно єсть їх три або й чотири.

1. *Крапками.*¹⁾ Ся найпримітивніща форма орнаменту не приходить ніколи сама а в сполученю з лініями. Разом з ними творить немов рід пояса і з тої причини стрічає ся майже виключно лиш на переділках. Сей орнамент вельми старинний і скрізь розповсюжений. Ёго зустрінути можна так само на наших старинних археологічних находках, як і на виробах африканських племен. Сам по собі єсть він так примітивний, що про ніяку реценцію й гадки бути не може. Крапки при поясах бувають або маленькі, як точки (Табл. II Б, ч. 23; Табл. III А, ч. 3) або більші, форми овальної (Табл. II В, ч. 27). Бува й таке, що крапки розкинені безладно по полі орнаменту, немов зірки у погідну ніч на небі (Табл. III Б, ч. 19).

2. *Нитками, пасочками, полясками*²⁾. Орнамент сей також примітивний і скрізь розповсюжений, як взагалі орнамент простолнійний. Се комбінація поодиноких ліній, або ширших, визначених окремою хварбою смужечок. Він вже трапляє ся самостійно на писанках більш повдинчих (Табл. III Б, ч. 18). Часами зі сполученя кількох смужок виходить різнобарвний пояс, який не має вже ціхи переділки, але самого орнаменту. Ёго роблять повздож і півперек яйця а поля ним розмежні або лишают пустими, або врисовують там який маленький малюнок (Табл. I А, ч. 3.).

3. *Решетом, решіткою, сіткою.* І сей орнамент є вельми старинний; находить ся на камінних, глиняних і бронзових виробах первобитної доби.³⁾ Стрітити ёго можна також на родоських вазах, на яких визначає ся вплив азійських мотивів.⁴⁾ Єсть се система ліній повздожних перетятих півперечними або прямо, або на векіс, отже т. зв. плетінка. Ся плетінка єсть в писаночнім орнаменті вельми розповсюжена. Особливо часто приходить вона на писанках

¹⁾ Всі назви орнаменту вживають ся між народом лише in instrum., на питанє: „Чим та писанка написана? — Отже крапками, сіткою і т. д.

²⁾ Ся послідня назва вживає ся в пов. Жовківськім.

³⁾ Див. Мара ścienna zabytków przedhistorycznych opracował Dr. M. Much; okres hallstadski № 1.

⁴⁾ Павлуцкій, Греческія расписныя вазы ст. 69, див. Сумцов cit. Op. 31.

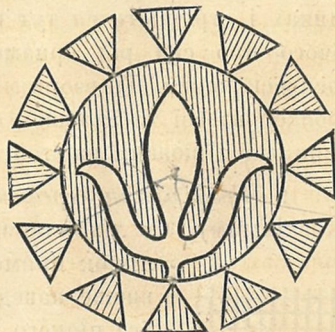
гуцульських, менше вже на волинських. Після того чи та плетінка є делікатніша, очка між нею менчі, чи знов примітивніша, грубша, зовуть її сіткою (Табл. II В, ч. 30) то знов решетом або решіткою (Табл. I Б, ч. 24).

4. *Куточками*. Клясичним приміром сего рода орнаменту є писанки Табл. II А, ч. 11 та Табл. IV А, ч. 8. Він полягає в тім, що через комбінацію ліній перетинаючих ся повстають куты, які відтаєтїює ся півперечними стрижками. Сам про себе стрічає ся на волинських писанках рідше, але дуже часто приходить в сполученю з иньшыми (Табл. I Б, ч. 17; Табл. II Б, ч. 15 і т. д.). Як нижче побачимо, подібний спосіб рисунку має кілька иньших родів орнаменту.

5. *Клициами, тасфельками*.¹⁾ Сей орнамент має по більшій части вид трикутника, рідше ромба. Поле трикутника, взглядно ромба бува тоді закрашене иньшою краскою чим тло писанки, звичайно червоною з жовтим пасочком по середині. Часами поле клинця тїнюване півперечними стрижками, подібно як в рисунку „куточками“. І сей рисунок не приходить часто сам про себе (Табл. IV А, ч. 11). Частійше найти єго можна в комбінації з иньшими і в такім случаю все острый кінець трикутника звернений на зверх.

6. *Вітряком*. Нічим не ріжнить ся від попереднього, лише уложенєм. Єсть се так само трикутник (одначе ніколи ромб) все звернений острым кінцем до середини яйця.

На писанці являє ся сей взір майже лише яко доповнене других родів орнаменту. При тім улюблене єсть ґрупованє тих трикутників довкола колеса або октаедра (Табл. I Б, ч. 25). Ся манєра не є властива нашим писанкам. Інтересно, що той орнамент приходить доволі часто на середньовічних накривах по французьких церквах. На се вказує малюнок З.²⁾ Без сумніву лише певного роду схожість в уґрупованю з крилами справжнього вітряка, котрі мають вид трикутника з острым кінцем зверненим до середини, надала орнаментови сю назву.

Мал. 3.

¹⁾ Ся друга назва подана мені з Ператина пов. Камянецкого.

²⁾ Див. Didron, Carrelages historiques. *Annales archéologiques*, vol. X. p. 60.

7. *Кошичками*. І сей орнамент вельми зближений до клинців, лише в с е бува тінюваний півперечними лінійками. На волинських писанках повторює ся він дуже часто і то або самостійно, або яко додаток до других. Хворма трикутника і ромба виступає тут рівно часто. Що до самого укладу, то найчастійше кошики уставлені довкола середини яйця, остроми кінцями на зверх і творять через се звїзду шести — або восьми промінну (Табл. I Б, ч. 22, В, 26; Табл. А, III ч. 8 і т. д.). Не рідко кошички уложені ширшими підставами рівнобіжно до повздовжної і півперечної переділки і творять немов хрест з раменами хворми листястої (Табл. I В, ч. 27; Табл. II Б, ч. 16, В, 25 і т. д.). Цікаву комбінацію кошичків представляє Табл. III В, ч. 27, де вони уложені в спосіб мозаїковий, а на Табл. IV В, ч. 28 на подобу листків.

8. *Драбинками*. Не приходить ніколи самостійно, лише в сполученю, найчастійше на переділці, або там на головнім орнаменті, де просторонь між двома рівнобіжними лініями треба чимось виповнити. Отже перш за все при хрестах. Драбинка ся може мати або вид звичайний — півперечні стрішки між рівнобіжними лініями, — або двох на-вхрест перечернених стрішків між рівнобіжними (Табл. II А, ч. 2. Див. Мал. 2). ✕

Хворми орнаменту, вичислені під чч. 4 до 8. зближені до себе що до зверхньої подобу і мають спільною цїхою тінюванє півперечними стрішками. Се найбільш улюблені взірці на волинських писанках і стрічають ся тут вельми часто. Проф. Сумцов не згадує нічого про сей рід орнаменту, а він в загалі в Галичині сяльно росповсюжений. Тії взори можна віднайти вже на старинних начинях доби бронзової та залізної, особливо взорець драбинок і кошичків¹⁾. Вони тут тінювані на той сам спосіб як на писаночнім орнаменті.

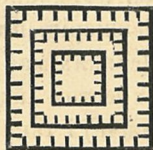
9. *Грабельками, гребінкою, гребенями, пальцями* (лише в пов. Жовківскім). Се лінія по-здовжна, на якій виставлений цілий ряд лініок прямою, на подобу граблів або гребеня. Всї висше наведені три назви вживають ся рівномірної без ніякого розріжнюваня, хоч властиво назва „грабельками“ відносьть ся до рисунку, на яким крім зубчиків написана ще довга прямова лінія в вид, держака до граблів (граблиск). Самостійно трапляє ся сей орнамент вельми рідко (Табл. А, III ч. 11). За те тим частійше яко допов-

Мал. 4.

¹⁾ Див. Mapa ścienna zabytków przedhistorycznych wyd. M. Much: Okres brzo-
zowy fig. 16, okres żelazny fig. 32.

нене иньшого, головно при куточках та кошичках, де послїдній пів-перечний стришок є зроблений в видї гребінця (Табл. I А, ч. 10, Б, 13, А, 31; Табл. II В, ч. 4, Б, 15 і т. д.). Трапляють ся грабельки і в иньших сполученях (Табл. I В, ч. 31; Табл. II А, ч. 5). На Табл. V ч. ч. 2 бачимо сей рисунок зроблений троха відмінно, бо тут гребінка тягне ся через цілу довжину яйця. Сей малюнок, або бодай яка небудь его хворма, трапляє ся де инде вельми рідко, коли навпаки на волинських писанках є вельми частий. Нам довелось знайти его лише в двох фазах.

Мал. 5.

На глинянім начиню з камінної доби¹⁾ (Мал. 4) — де при плетінці півперечні лінії потягнені по-за послїдню по-здовжню і твоять рід гребінки (Див. рисунок Табл. II В, ч. 30) — а також на начиню з бронзової доби²⁾ (Мал. 5), де сей рисунок вже зовсім схожий з писаночним. Тому нам бачить ся, що мотив сам про себе на наших писанках не є оригінальний. Одначе народ, побачивши схожість его з предметами битовими (гребінь, граблі), старав ся ту схожість збільшити і наслідуює в рисунку саміж предмети.

10. *Звїздками, зорами.* Тут мусимо перш всего замітити, що той рисунок вельми тяжко виріжнити від иньшого, котрий носить назву „рожами“.³⁾ Обїдва мають вигляд звїзди, котрої рамена замальовані краскою. Одинокую прикмету мають „рожі“ — що їх рисують все на середній широкого боку яйця, коли звїзди можуть бути порозкидані по цілім полі. Також мають рожі доданий ще звичайно який небудь орнамент рослинний — а зірки сего не мають. В долученій збірці писаночних wzorів рисований зірочками лиш Табл. I А, ч. 10; Табл. III А, ч. 7, Б, 16. По при се згадаємо, що й иньші орнаменти, особливо кошички, уложені звичайно в хвормі звїзди, одначе в народній номенклятурі не носять тої назви (див. Табл. I В, ч. 35; Табл. II А, ч. 4, 12 і т. д.). Малюнок звїзди на писанках вельми росповсюжений — находить ся особливо часто на писанках моравських⁴⁾ та українських.⁵⁾ Звїзди бувають шести — або восьми-промінні.

1) Naturhistorisches Museum у Відни, сая XI.

2) Ibidem, сая XII.

3) Тако-ж точнісінько змішують ся ці назви і у загальноєвропейському орнаменті, де вираз *rosette* вживаєть ся до відзначення усякої скомплікованої зорі. — *Прим. Ред.*

4) Див. Атлас Ванклевої.

5) Див. Українські wzори Косачевої.

11. *Хрестом, хвігурою*. Хрест займав своє місце в орнаменті ще довго до появи християнства. А й тепер у дрібних племен африканських та австралійських, до яких ще не дійшла нога місіонерів, приходять сей орнамент часто. Тим не менш на інших писанках має він виключно релігійне значіння. Звичайно на писанках з хрестом йде ще напис відповідаючий сьвятові Великодня (див. нижче) і такі писанки дає ся до церкви „на Боже“. Хворми хреста бувають різні. Трапляє ся і гречеський хрест з чотирма рівними раменами. Рамена у него є або звичайні, прямі (Таб. II Б, ч. 22), або, що частійше, в виді трикутників звернених острым кінцем до середини а підставою переломаною в клин (Див. Табл. I А, ч. 2, 5; Табл. III А, ч. 4). Бувають і рамена йдучі ромбом (Табл. II А, ч. 7). Той хрест є без сумніву найстаршим на Русі, прийшов туди з Візантії. Під західним впливом латинства, появляють ся на наших писанках й хрести латинські з продовженим долішнім рамам (Див. Табл. I В, ч. 29, Табл. II В, ч. 32). Також подібати можна скісний андріївський хрест, котрого рамена витяті у трикутники (Табл. III ч. В, 34). По при се трираменний хрест, так частий на галицьких церквах та пам'ятниках, звичайно з прикрасами, на постументі сходковім (т. зв. хвігура). Таку писанку одержали ми з села Руденка, Бродського повіту: Табл. III Б, ч. 24. ✕

Часом ті „хвігурки“ мають вид химерний: три рамена рівнобіжні — середнє найдовше і пересічене знов на-вхрест. Бува й таке, що в середині широкого боку яйця вирисований ромб а на его кутах виставлені 4 хрести — в тім случаю римські: (Табл. II ч. А, 6, Б, ч. 18). До хрестів додають між рамена різні рослинні або й геометричні орнаменти. Також багато інших орнаментів — геометричних а головнє рослинних укладають в виді хреста.

12. *Ріжками, круцьками, закруцьками, паннами.*²⁾ Всі ті назви означають менш-більш то само, іменно різні комбінації спіральної лінії. Всі досі обговорені орнаменти належали до части більш примітивної — до простолінійної. Тут доперва виступає орнамент криволінійний, від попереднього значно молодший. Самий розцвіт криволінійної орнаментики, а властиво спіралі в тіснійшій смислі випадає на початок середніх віків і доходить видосконалене в штуці ірійській. З відсіля переходить цілу Европу. Особливо улюблена

¹⁾ Про се див. G. de Mortillet Le signe de la croix avant le christianisme. Paris, Reinwald 1866.

²⁾ Назва „паннами“ стрічає ся лише в Жовківському повіті.

спіраля при ініціальній орнаментиці по рукописах. Найпростіші її хворми є: , з чого через заломанє хрестів пов-

1.

стало , а також часті в рукописах VIII—XII ст.¹⁾

2.

3.

Вони й повторюють ся на наших писанках у хвормі (Табл. I, А, З,

1.

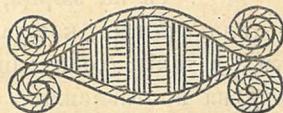
Б, 18. Табл. IV Б 15, В, 25, 34), або здвоєній . Та остання,

2.

знак барана, стрічаєть ся дуже часто на тканнах вишита або гаптована. При вишивках зі зглядів технічних має

спіраля вид заломаний: . (Див. Мал.

6).²⁾ Сей орнамент стрічає ся одначе вже і на галльштатських бронзах.³⁾ Той знак барана вельми улюблений орнаментальний додаток волинських писанок (Табл. I А, ч. 2, Б, 22, В, 25). Подібувє ся та-

Мал. 6.

кож хворма роздвоєна цілком, або в половину   . Коли

1.

2.

спіраля загнєна лиш легенько: носить назву „ріжки“, коли

сильно: круцьки або закруцьки. Той самий малюнок з лінійками скісно до спіралі потягнєними зовє ся „панни“ (Табл. V

ч. 1 і 3.) З получєня двох спіраль виду , їх кінцями виходить

хворма , — звісна в орнаментиці під назвою сїкача.

На волинських писанках вона не має окремої назви, анї сама поодинокє не приходить, лише в получєню з другою: на перехрест, при чім між рамена вставляє ся який небудь иньший орнамент.

¹⁾ Lamprecht. Initialornamentik des VIII—XIII Jh. Leipzig 1882.

²⁾ *Moravske ornamenty*. Vydává vlastenecký muzejní spolek v Olomouci 1888.

³⁾ E. v. Sacken, Das Grabfeld v. Hallstadt.

13. *Басовим ухом*. Зо звичайної спіралі повстає через здвоєне рисів подвійна, котра приходить в плястніці, а з відсіля перейшла в рисунок. „Басове ухо“ — назва льокальна з села Ператина (пов. камянецького) і околиці, не є нічо иньшого як така здвоєна спіраля, названа так лише через певну схожість з горішнім кінцем сего інструменту.

Мал. 7.

14. *Кривулькою, Пилкою*: Дві рівнобіжні лінії, з котрих одна ламана на зразок пилки. Сей рисунок одначе на наших писанках доволі рідкий, уживаний був на вишивках середновічних. Він означав смерть і тому частійш усього можна було его здібати на похоронних покривалах при катафальках.¹⁾ Така ламана лінія слідна на переділці писанки Табл, V ч. 3.

Мал. 8

15. *Вязами, Зводами, Кроквами*. Часто дуже трапляєся на взірці, що він розділений простими лініями на 4 частини, з котрих кожда стає трикутником (в дійсности сферичним). Отже в такім трикутнику або спускають з кожного вершка прямоу на противлежний бік, або лучать середину трикутника з усіма трьома кутами. Повсталу в той спосіб систему ліній зовуть зі згляду на їх вигляд „в'язами“, коли пригадує вязи у санках, або „зводами“, „кроквами“, коли подабає на рештованє даху.

Само по собі такий малюнок служить лише сїткою до легшого написаня якого небудь взірця (звичайно зірки) і сам про себе майже ніколи не приходить, лише на Табл. IV А, ч. 12 (Див. Табл. I А, ч. 10; Табл. II А, ч. 11, Б, 19, В, 28. Табл. III ч. 16, Б, 30).

Крім сего подано мені слїдуючі назви, до котрих анї малюнку анї опису не вдалось мені роздобути:

16. *Гайдачком*.

17. *Гніздами*.

18. *Гафтками*.

19. *Лучками*.

20. *Очка* — орнамент криволінійний: спіраля. Тут виріжнюєся. 1. *Очка затягнені*, котрі є тотожні з рисунком, який по більшій части носить назву *яблінка* і через се ми его обговоримо при орнаментіці рослинній. 2. *Очка самі* се подвійна спіраля подібної

¹⁾ Див. Draps mortuaires du XVI siècle en Allemagne et en France. *Annales archeologiques* II 232.

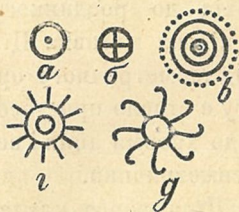
хворми як при „басовім усі“ лише більш закручена і без видовженого одного кінця — та сама, яка так часто стрічає ся на інціальних орнаментах по середньовічних рукописах.¹⁾ На волинських писанках стрічає ся лише в повіті равським — в інших рідше — за се дуже часто в буйних викрутаках проявляє ся на писанках з над Сяну.

21. *Лижками*. Назва льокальна в північній части камянецького повіту. Глянеш на рисунок, то возьмеш його радше за орнамент рослинний, чим за що-небудь подібне до ложки. І справді не є се нічого иншого як листок на тонкій лодизі (Див. Табл. III А, ч. 12). Таких листочків, не відріжняючих ся нічим від того рисунку, на писанках повно; хіба одна обставина помітна, що листки звичайні на одній лодизі здвоєні або потроєні, а тут приходять поодинокі. Через те вважаєм сей орнамент рослинним, а назву толкуєм далеко схожістю з побитовим предметом.

22. *Кружком, маком, павучком, закрутацками*. Під кінець приходим до рисунку, який по своєму змістови є чисто геометричний, а який через не величкі зміни, попав ся під ріжними назвами до всіх трьох родів орнаменту. Се знак сонця. Сей символічний знак приходить вже в старину при ріжних окрасах, в ріжних хвормах (Див. Мал. 10).

Найчастійше в хвормі „а“ і „б“ на бронзових поясах епохи галльїтатської або й на глиняних начиньях. Той сам знак приходить на хвітурі представляючій асирійського царя¹⁾ а також на образі битви у одного воїна на сагайдаці.²⁾ Отже у старинній орієнтальній пластиці хворма „д“ стрічає ся часто на старо-галльїських монетах. В тім самім символічнім значіню, яко понятя чогось світячого, благородного переходить той орнамент у часи християнські, і повторює ся часто-густо при т. зв. німбах, де побіч представлених у Мал. 10 появляють ся нові відміни (Див. Мал. 11).³⁾ Відтак приходить він у диких африканських племен в. пр. на черпаку „Макуа“ (Мозамбік), на деревляній ложці з „Nguru“, на гребенях з „Suahiri

Мал. 10.

¹⁾ Lübke: Geschichte der Plastik. Leipzig 1870 I. 34.

²⁾ Ibid. I. 45.

³⁾ Annales archeologiques I. 9.

і Zanzibar-у.¹⁾ Хворма „д“ (Мал. 10): стрічає ся на спіральних фібулях з Гальштатту²⁾ випалена на деревляній ложці з „Kabinda“³⁾ а також на словянських вишивках, особливо моравських, ганацьких (Див. Мал. 13 а і б.⁴⁾ На волинських писанках приходять майже всі наведені типи сего орнаменту. Тип „а“ не носить ніякого окремого названя і має по більшій часті вигляд точки (Див. Табл. I Б, ч. 15), хоч доходить і більшої величини (Табл. III А, ч. 4). Тип „г“ через своє зближене до корони маку із зубчиками носить назву „маком“. Вкінці тип „д“, найчисленніший на писанках, про свої закручені рамена названий „павучками“ а в Золочівщині „закрутишками“.

а

б

Мал. 11.

Тим покінчили би ми орнамент геометричний. Як зі всего досі сказаного слідно він вельми різномордний і багатий. В переважній своїй часті належить до типу старшого, простолінійного — з криволінійного, котрий проявляє ся в спіралях і становить вже перехід до рослинного, є лиш кілька мотивів. Цілий уклад геометричного орнаменту є стисло пристосований до хворми яйця і вельми симетричний.

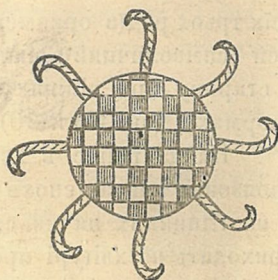

Мал. 12.

Ціла форса кладе ся або на середину широкої часті яйця, або на его кінці. Після цього розведе на ціла сітка, після цього прибирає цілий взорець окрему ціху. В дуже рідких случаях поодинокі орнаменти розкинені безладно по цілім поли писанки. Все майже лучає ся в гармонійну цілість і то звичайно або зірку, або

а

б

Мал. 13.

¹⁾ У Naturhistorisches Museum у Відни.

²⁾ Sacken. Grabfeld v. Hallstadt. Табл. XIII ч. 10.

³⁾ Naturhistorisches Museum у Відни.

⁴⁾ Moravské ornamenty. Мал. 12 и 13а здасть ся нам більш відмінами дуже знаного релігійного знаку свастики, котрий не раз трапляєть ся у словянському і навіть у українському орнаменті. Про знак сей існує вже ціла література, з котрої найбільше звертає на себе увагу недавно вийшовша заходом Смітсоніанського інституту

хрест. Коли центр рисунку переложений на обидва кінці яйця, писанка прибирає подобу бочілки, про що ми вже на початку говорили.

Що до оригінальності, то геометричний орнамент зовсім не має ніяких оригінальних ціх. Кожний малюнок, кожний взорець, дасть ся розложити на часті, які і в найглибшій старині стрічають ся і знаходять ся тепер у найрізномордніших народів, по цілій земній кулі.

Се власність цілого людського роду. Характерно лише те, що де який орнамент своїм виглядом зближає ся до предметів побитових, зараз же переймає его назву і в дальшій розвою, народні артисти старають ся ту схожість побільшити новими придатками. Так затрачує ся історичне значінє даного малюнку і він поволі набирає ціх побутового орнаменту. Той об'яв замітили ми при часті спеціальній кілька разів і тут его повторяємо яко загальний висновок.

Дорога, куді йшов безпосередний вплив на наш писаночний геометричний орнамент покищо не дасть ся вказати, вже хоч би із-за строго областного характеру нашої розвідки. В однім случаю ми вказали на Візантію, але, щоб сему можна було надати загальніше значінє, мусілаб наша українська орнаментика бути яко цілість основно досліджена, а до того ще мабуть чимало часу проміне.

Б. Орнамент рослинний.

Ми вже згадали, що геометричний криволінійний орнамент становить перехід до орнаменту рослинного. З ліній творять ся лодвіги, зі спіралів, а властиво з їх получень листки і цвітотві вініці, котрі чим дальше, тратять фантастичність хворм, а набирають ціхи реалістичної, се-б то відповідають певним рослинним хвормам в природі. На писанках орнамент рослинний густо перемішаний з геометричним, доповнює его і творить з ним гармонійну цілість. Що до розповсюженя і красоти він зовсім не уступає геометричному. На писанках малюють або цілу рослину, або, що частійше, лиш частину єї: цвіт, листок, галузку. Позаяк і тут, так як і при геометричнім орнаменті, існують народні назви на поодинокі взори, ми йти мемо за їх порядком.

у Америці книжка Thomas'a Wilson'a *The Swastika, the earliest known symbol and its migrations etc.* Washington 1896 (Report of the U. S. National Museum for 1894). У цій книжці можна знайти чимало малюнків (див. ст. 768, 845, 853, 920 і др.) зовсім подібних до наведених шановним автором. — *Ред.*

1. *Рожамі*. Се дивний та рідкий примір орнаментики рослинної простолінійної. Належить до найбільш улюблених на волинських писанках, а що до виконання перевишає всі інші красою. По вигляді ніколи не догадав би ся, що се яка небудь рослина — звичайна зірка тай годі! І справді, орнамент сей уложений на середині широкого боку яйця, де сходять ся всі лінії сітки, а між кожною вставлений один листочок в виді ромба з маркантними гострими кутами. Все разом робить вражінє зірки а зглядно системи звїзд, одна на другій. Листків бува пересічно вісім, рідше шість, закрашені вони на червоне, рідше на жовте, біле, або чорне. Майже все додані тут різні геометричні орнаменти, як грабельки, кошички, або рослинні, як „смеречки“. Той орнамент росповсюжений також особливо на українських писанках, де проф. Сумцов¹⁾ начислив вісім родів різних рож, які носять окремі назви. Ми в нашій області нашли лиш три назви, котрі подаємо:

а) *Пуста рожка*, нічим не ріжна від шести або осьмигранної звїзди, має лиш одну систему, себ то веретву ромбових листків, часом в середині вузенькі трикутники на жовто закрашені, які мають наслідувати рослинні прутики (Табл. I Б, ч. 23).

б) *Повна рожка*, різнять ся тим від попередньої, що ромбових листків бува дві, три, або й чотири веретві, одна по другій в той спосіб, що найменші находять ся в самій середині, а відтак кругом ідуть більші та ще більші. Цілий образ виглядає вельми хорошо, коли порядок красок добре дібраний і додані орнаментні прикраси (Табл. I Б, ч. 13, 22, В, 35; Табл. II А, ч. 10, 12). Особливо замітний і рідкий рисунок кремової рожі (Табл. I Б, ч. 14), з переходом від яєно-жовтих листків до білих, на тлі чорнім. Нахил до заокруглювання острих кутів і наданя листкам рожі природного виду бачимо на малюнку Табл. III В, ч. 32.

в) *Зірката рожка*²⁾. Зовсім не подібна до двох попередніх родів не є нічого иншого як описаний вже при геометричнім орнаменті знак сонця в хвормі Мал. 10 г. (Див. Табл. IV А, ч. 9) через нічого нам над нею довше зупинятись не. Скажемо лише, що той самий знак має в пов. Кам'янецькім та Жовківськім назву „маком“ — лише бічні проміння тут коротші (Див. Табл. IV Б, ч. 13).

2. *Смеречками*. Із всіх родів орнаменту, в загалі найбільш розповсюжений на волинських писанках. Сам окремо приходить рідко,

1) Ор. cit. ст. 40.

2) Та назва приходить лиш в Золочівськім повіті.

але стрічає ся при всіляких можливих комбінаціях, при взірцях геометричних та рослинних, пересічно на кожній третій писанці. Проф. Сумцов¹⁾ вважає его старинним, тому, що в більшості випадків він сполучений зі соняшними кружками. Ми на волінських писанках того не замітили, а на решті колиб навіть так було, то нічого з того вивести не можна, бо „смеречки“ стрічають ся у всіляких можливих комбінаціях. Тим одначе не заперечуємо старинности самого орнаменту. Він стрічає ся вже на глиняних начиннях бронзової доби²⁾ — знайдених в Галичині. На чужих археологічних знахідках не доводило ся мені нікуди стрінути „смеречки“. За те на одній рукописі з Трірської бібліотеки з IX. століття³⁾ находить ця хворма (Див. Мал. 14), яку можна вважати прототипом цього орнаменту. Вся ріжниця в тім, що поздовжна лінія біжить не хребтом дашків, а долиною. Ту саму хворму можна часто стрітати на старинних статуях героїв (на поясах і т. д.). Отже і тут заходивби той случай, що орнамент крисковий, геометричний переіменено на рослинний і надано ему подобу даної рослини. Се ще слідно на різних видах „смеречки“, які вона на писанках приберає. Одна з тих хворм, на нашу думку, старинна, найбільше зближена до Мал. 14. Се поздовжна лінія до якої приложені з обох боків скієно стрішки, що мають представляти шпильки сосни.⁴⁾ Шпильки ті йдуть в одній рівній лінії шематично, і та обставина підтверджує геометричний початок того орнаменту. Та хворма „смеречки“ власне стрічає ся на начиннях бронзової епохи. Вона й на волінських писанках приходить частійше ніж другі (Див. Табл. I A, ч. 3, 7, 9, 10, B, 13, 17, B, 25. Табл. II A, ч. 9, 10 і т. д.). Тут уставлені шпильочки або парами (Мал. 15 а) або на переміну (Мал. 15 б).

Мал. 14.

Мал. 15.

Мал. 16.

Друга хворма має вже вигляд більш натуралістичний, себ то подобає більше на справжню „смеречку“ (Мал. 16). Ся вже новіша, тут вже мав рисуючий справді рослину на думці. Вона не приходить часто (Табл. IV B ч. 32). Через

¹⁾ Op. cit 41.

²⁾ Mapa ścienna etc... oprac. Dr. M. Much.

³⁾ Lamprecht. Cit. I. Табл. 4 і 5.

⁴⁾ На Україні сей взірець теж дуже часто трапляєть ся і носить назву сонки. — *Ред.*

цілковите знатуралізоване сего малюнку появили ся вкінці цілі галузки „смеречок“ — замість дотеперішніх поодиноких прутиків (Див. Табл. I В, ч. 30; Табл. II А, ч. 1).

3. *Яблуками.* Не знаючи назви, ніяк не вгадавби, що се має бути який небудь рослинний орнамент. Се ряд спіралів поведений на обідва боки прямої лінії, нічого иньшого, як „ріжки“, або „закруцькі“, виведені на цілій лінії, замість лише на кінці. То само ми бачимо на орнаментіці нечисленних порталів (Мал. 17), лише що спіралі виведені на одну сторону. Зовсім вірний взір наших „яблук“ бачимо на середновічних мініятурах.¹⁾ На волинських писанках є сей орнамент досить звичайним (Табл. I А, ч. 5, Б 21; Табл. IV В ч. 23).

Мал. 17.

4. *Виноградом.* Зовсім вірно представлена тут китиця винограду (Табл. II В, ч. 30) або й кілька китиць у купі, враз з листочками. Рослини сеї на цілій галицькій Волині нема, отже орнамент сей повстав лиш через наслідуване. А взорів є доволі, бо при церковнім малярстві рисунок винограду дуже часто повторює ся. Також на вишивках нераз можна стрітити виноград.

Мал. 18.

5. *Деревом:* Химерне наслідуване природного дерева — трапляє ся дуже рідко. Нарисований пень, грубою чертою, від якого йдуть тонкі лівійки в найрізномоднійших напрямках з викрутасами і вузлами, що представляють галузки.

6. *Фасолею.* Довгі еліпсоваті хвітури з півперечними лінійками представляють стручки квасолі. Також і сей малюнок узятий з теометричного (Табл. I В, ч. 33).

7. *Барвінком.* Три подовгасті листочки, схожі зовсім на барвінок, злучені у одну галузку. Галузки творять звичайно зі собою хрест (по чотири в однім).

Всі иньші хворми рослинного орнаменту зовуть звичайно лише загально „листочками“ або „квіточками“ після сего чи рисунок представляє листе чи також і цвіт. Ті „листочка“ „квіточка“ мають найрізномоднійший вигляд. То два довгі острокінчасті листки злучені долом обнимають який геометричний орнамент (Табл. I А, ч.

¹⁾ La leçon de musique céleste. Annales archeol. IV. — Les artistes du moyen age. Ibidem.

6, 10) або рослинний, до якого не можуть належати, приміром смечки. В иньшій случаю зібрані такі листки по-три, у якій хвормі часто приходять на архітектурних орнаментах (Див. Табл. III Б ч. 23. Табл. IV Б 24, В, 33 і т. д.).

Часом листки зібрані по шість або вісім у листясту корону (Табл. I В, ч. 30) або начіпляні здовж лодити твоять галузку (Табл. II А ч. 8, В, 33). Таких галузок бува й кілька (Табл. II А, ч. 2, Б 24) а листки приймають раз вид тонкий видовжений, а другий раз серцеватий (Табл. III А, ч. 12), вони часто прикрашені „вусами“ (Табл. IV В, ч. 31). Що до цвѣту то він має або вид видовженої точки (Табл. III А ч. 6) або справжньої розцвітеної корони (Табл. III А ч. 9). На писанці Табл. II Б ч. 14 єсть галузка ялівцю з овочами.

Вже обставина, що самі „артисти“ не уміють назвати по імени більшої части рослин, які малюють, вказує, що тут, не маємо до діла з натуралістичною орнаментикою. І дійсно, в многих случаях годі чогось подібного дошукати ся між ботавічними рослинами. Се образи фантастичні; поодинокі части з ріжних рослин лучать ся до купи, не рідко додає ся навіть геометричну прикрасу. Головна ціль малюючого, не віддане рослини такої, яка вона в природі, а викликане орнаментального ефекту. Поодинокі части при тім часто взяті з природи (барвінок, яловець), але все перемішане так разом, що доперва треба, що так скажу, перевести секцію взірця, щоб винайти поодинокі натуралістичні елементи. Тут годі не запримітити величезну схожість орнаменту писаночного з мережковим, який нікуда так не кидає ся у вічі як власне при групі рослинній. Той послідній ще у нас не оброблений, але доста порівнати форми галузок, листків, або хоч би в геометричній части малюнку вирисовані на Табл. I В ч. 28, Табл. III В, ч. 28. Таб. IV, А, ч. 4 а схожість сама висуває ся. Не вважаючи на се проф. Сумцов¹⁾ каже: „Въ печати были высказаны мнѣнія о вліяніи на писаночный орнаментъ рисунковъ ковровъ, ситца, разныхъ узорочій; но по извѣстнымъ намъ коллекціямъ и рисункамъ мы не можемъ указать на это вліяніе“. Чому проф. Сумцов не добачує аналогії — годі знати; нам вона видає ся зовсім безсумнівною.²⁾

¹⁾ Ор. сит. 45.

²⁾ Нам здаєть ся, що проф. Сумцов, кажучи се, мав на меті не українські мережки, або інші везерунки на сорочках, плахтах і т. і., а килими, ситці і інші цинцьовані річі чужоземної роботи, з котрих взірці могли-б бути перенятими й до нас. У загалі-ж і сей погляд д. Сумцова ми не вважаємо за справний. Досить подивитись на вишивання і т. і. наприкл. з Смирни, з Бейруту і иньших міст малоазійського побережжя, а тако-ж на деякі кримсько-татарські і болгарські вишивання,

Розмальовування поодиноких рослин фарбами є зовсім довільне і химерне. Листки, ягоди винограду закрашені червоно, або жовто, лодії біло, рідше жовто. Тут ходить лише о виріжнене поодиноких частей від себе, а не о віддане їх природної краски.

Що до зручності і багатства малюнку є орнаментика рослинна на волинських писанках о много біднійша, чим приміром на моравських¹⁾. Там виступають цілі китиці цвітів, галузки з багатими вихлясами. Тут ледви поодинокі листочки або прості галузки. На писанках моравських, яко ближших Западови, орнамент рослинний, який в готийських капітелях перебув свою епоху розцвіту, має перевагу над геометричним; на писанках галицьких і українських в загалі орнамент геометричний більш розвятий. За те брак моравським писанкам третьої групи орнаменту, яка в галицькій Волині пишає ся зручністю виконання, себ то орнаменту звіринного, до якого тепер переходимо.

В. Орнамент звіриний.

Орнамент звіриний є найменч уживаний на писанках волинських. Вже сам матеріял, на котрім приходиться ся рисувати, ставляє ему технічні труднощі. Маленька просторонь, на якій має бути виконаний рисунок, сприяє більше орнаментови геометричному або рослинному. При животних малюнках конечно тут мініятуроване, а се вимагає вже більшої зручності. Тому то писанки з таким орнаментом стрічають ся рідко і то не на цілій просторони галицької Волині. Вони обмежують ся на повіт кам'янецький і то головню на его північну часть. В иньших повітах їх зовсім нема.

При орнаменті звіринім треба виріжнити дві частини рисунків, зовсім, що до походження, ріжних. Се взірці в яких приходять лиш поодинокі части тіла животного, як роги, ноги, і такі де нарисована ціла животино. Починаємо від першої частини.

щоб побачити, що без їхнього впливу не обійшло ся у нашому орнаменті. Перший звернув на се нашу увагу вельми шанований В. В. Стасов, показуючи нам, ще після III археологічного з'їзду у Києві, збірки у петербурзькому Музеї „Общества Поощрения Художниковъ“. Пізнійше скільки не доводилось нам переглядати ріжні збірки по європейських музеях, нам довелю ся тільки пересвідчитись, що поважаний петербурзький вчений мав рацію, кажучи нам, що запорожці, шарпаючи околиці Синопу і Трапезонду мабуть заносили до нас з військовою здобиччю і взірці орієнтального орнаменту, коли вони не прийшли до нас ще ранійше з половецькими паволоками а то й жінками. — *Ред.*

¹⁾ Див. Атлас Ванклевої, де відмальовано 48 писанок моравських.

1. *Баранячими рогами*. Малюнок показує подовгасту еліпсоовату фігуру загнену обома кінцями до середини, так, що представляє вид радше півмісяця як дійстних баранячих рогів (Див. Табл. II Б, ч. 17).

Се нічо иньшого як подвійна спіраля, отже в першім значіноу орнамент геометричний. Такий рисунок приходить дуже часто, на примір на камянім нагробнику в Оснабрюці.¹⁾ Дперва через приближуване его до предмету в природі повстала теперішня назва і форма. На решті сей орнамент приходить все лише в звязи з яким геометричним орнаментом: хрестом, звяздоу, трикутником.

Мал. 19.

2. *Курачими лабами* (лапками). І про сей рисунок випадає сказати, що він через аналогію з виглядом курачої стопи одержав свою назву. Не єсть се нічо иньшого як старинна форма геометричного орнаменту т. зв. тризубець. На писанках волинських він трапляє ся часто²⁾ навіть там де орнамент животний зовсім не знаний (повіт Золочівський). Ми не потребуємо пригадувати, що знак тризубця уживаний вже в найдальшій старині, що входить в склад азбуки фенікійської та грецької, а також є знаком рунічним. Тепер старають ся надати ему більшу подобу до курачих лапок, продовжують середню лінійку, а на кінцях уміщують червоні точки, які мають відповідати заокругленням курачих пальців, коло нігтів (Табл. I ч. 12). Багато де коли становить той тризубець лише закінчене рослинного орнаменту „смеречок“, від котрого его навіть виріжнити годі (Табл. IV А, ч. 10).

Мал. 20.

3. *Гусячими, качачими лапками*. Малюнок представляє стопу качачу, чи гусячу з трома пальцями і розіпятою між ними болоною. Болона розмальована майже все червоною краскою, лише ефемерично трапляє ся случай, де половина розмальована на червоно а друга на жовто. Одначе по положеню се орнамент чисто рослинний з широколистноу хвормоу, яких на самих же писанках доволі. Обідва взірці, себ то гусячі і качачі лапки зовсім на себе похожі і ріжнять ся лише більшиною. Так на Табл. III Б, ч. 19 є представлені лапки гусячі, а на Табл. I А, ч. 10, Б, 15, та Табл. II В, ч. 34, 37 лапки

¹⁾ Lindenschmidt. Alterth. u. heidnische Vorzeit I. Bd. 3 Heft. Табл. XIV ч. 8.

²⁾ Проф. Сумцов Ор. сіт. 32 каже, що на українських писанках стрічає ся тризубець рідко.

качачі. В двох відповідях на розісланий квестіонар згадано, що існує ще взорець „*котлячі ланки*“, одначе ані відповідної писанки, ані малюнку або хоть би й опису не долучено. Проте ми мусимо поки-що вдоволити ся занотованем самої назви.

Так зі сказаного слідує, що ті взірці зв'їринного орнаменту, де приходять лише частини зв'їрячого тїла, не є зовсім натуралістичні, а лише відповідно зманеровані хворми орнаменту геометричного або рослинного. Через случайну подібність тих хворм до певних частин тїла зв'їринного надано їм назви, а потім силкувано ся до наданої назви доробити похожість ще більшу. Це одначе булоб не ясне, для чого рисували-б перш за все такі части тїла, які найменч впадають у вічі, як прим. ноги а не найбільш характерні, як приміром голова. Таке переносуванє назв бачили ми вже при части геометричній та рослинній, то й нічого дивного, що воно й тут приходить.

Зовсім иньший початок має друга частина, де ріжні тварі представлені цілі. Тут вже відиграє ролю обсервація природи та імітативний натуралізм.

Переходячи до малюнків ріжної тварі, замітимо, що із причини недостачи місця, згаданої, вже вище, малюють на писанках лише дрібні животины, отже комахи, птахи, а ніколи більших зв'їрят, ані людей. При тім представлені лиш такі животины, які в околиці находять ся.

4. *Мотильками* (метеликами). Тут мусимо виріжнити два роди того малюнку: символічний і натуралістичний. Перший подобає радше на чотири подовгасті листочки, звязані у купу, чим на яку небудь животину (Табл. V ч. 4) і трапляє ся також на писанках пов. Жовківського, одначе не носить там тої назви. Другий показує справжню комаху вельми зручно відмальовану з природи. Одначе не конче мотіля. Ся назва приходить тут більш шабльоново і означає мабуть всяку комаху. Так на Табл. II A, ч. 3 бачимо комаху з трикутними передніми крилами і тонким подовгастим кадовбом подібну зовсім на нетля. Друга комаха вимальована на писанці Табл. III A ч. 1 з широкими болонястими задними крилами і широким кадовбом нагадує сильно пчолу. Проф. Сумцов¹⁾ описує також одну писанку з подільської губернії, під назвою пчола, яка зовсім схожа на наш малюнок Табл. II A, ч. 3. Виходить, що обі ті назви себ-то „мотильки“ і „пчоли“ означають не лише сю животину а всяку комаху.

¹⁾ Ор. cit. ст. 44.

5. *Павучками*. Малюнок зовсім символічний без ніякої натуралістичної цїхи, перенесений назвою з геометричного орнаменту через дуже далеку подобу до павука з розіп'ятими ногами. Ми его обговорили при орнаменті геометричним, тим більше, що в пов. Золочівськїм він носить вже чисто геометричну назву: „закруташки“.

6.— 8. *Бузками, горобцями, качками*. Відповідні птахи представлені цїлком натуралістично. На перший погляд можна вирізнити рисунок одної птахи від другої. Горобці часом уміщені на галузи (Табл. III А, ч. 1). Противно до „мотильків“ які все вирисовані в лету з розпротягнутими крилами, птиці намальовані скрізь в позі стоячій зі спущеними крилами (Див. Табл. II Б, ч. 14, В, 27 і Табл. III А. ч. 1). Тут слїдно рішуче змаганє віддати предмет таким, яким він находить ся в природі.

9. *Стоногами*: Нарис овальний без слїду голови, з ніжками по боках. По чотирі такі малюнки — котрим певної подібности до справжніх стоног годї відмовити — злучені у хворму хреста (Табл. III Б ч. 20). Орнамент цей замічений лише в селах Сушні та Ордові пов. камянецького і здаєть ся є витвором чисто льокальним.

10. *Раками*. Про цей малюнок згадує проф. Сумцов¹⁾ ціми словами: „В тій-же колекції (подільській) находить ся друга рідка писанка — рак. Тут вже ніяким робом не можна догадати ся по малюнку, що маємо перед собою рака. Рисунок представляє схожість з безконечником: спіральна лїнія обходить вею широку половину яйця, а серед тої лїнії находить ся мала, подібна до хреста фігурка.“

Зовсім інакше на писанках волинських, а зглядно камянецького повіта (бо, як згадано, лише ті мають орнамент звіринний). Тут бачимо справжнього рака, вельми ловко відмальованого з природи з розпостертими ногами і розгорненим хвостом (Табл. II А, ч. 3 ; Табл. III А, ч. 1). Цей малюнок трапляє ся досить часто і виконаний найзручніше із усяких нарисів животного орнаменту. Тут вже трапляє ся, що дївчина, хочючи дотепно вирисувати рака, ховає шкаралупу його на взір. Це виказує на розвинену артистичну техніку.

Старинність животного орнаменту годї означити. Це відома річ, що в загалі звіринний орнамент приходить вже на найстаринніших виробах. Малюнки і різьба образів звірят стрічають ся

¹⁾ Ор. cit, ст. 44.

вже у троїльодитів європейських, а також у диких племен африканських і старої Америки. Ті рисунки виконувалися на камені, бронзі та кості, нерідко з великою зручністю.¹⁾ Спеціально про ті животні хворми, які зустрічаємо на волинських писанках, можна сказати, що вони відповідають матеріялові, на якому їх малюють і через те мають цю оригінальність. Їх малюють не по шаблону а просто з природи. Сю тезу підтверджує з одного боку обставина, що малюють лише ті твори які в тих сторонах трапляються, а з другого боку таке переховування рачачої шкаралупи на взір.

Що до виконання, то ми вже замітили, що воно часами буває вельми зручне і артистичне. Однак сам малюнок обмежується лише на контурах, є плоский, без ніякої плястичності. Раки представлені все з профілю а ноги викручені вперед. Крила й хвіст неприродно торчать у гору у виді трикутника лише для того, щоб їх вирізнити від решти кадовба. Уставлене ніг іде все в прямій лінії одна за другою. Малювання предметів ніяк не натуралістичне, т. є. не відповідає красці яка є в природі. Се виходить вже з того, що цілий репертуар красок обмежується на 3—4. Краскою накладають предмет лише за для того, щоб його вирізнити з поміж інших. Так комахи розмальовані на червоно — так само і горобці та качки. На Табл. II В, ч. 27 мають качки, для відрізнєння горішньої частини від долішньої, кадовб закрашений половини на жовто а другу на червоно. Також і стоноги закрашені то червоно то жовто, щоб вирізнялися від чорного тла писанки.

З вище сказаного слідно, що орнаментака писанок, особливо звіринна і рослинна, не вважаючи на зручність в виконанні рисунку, стоїть ще на низькому ступні розвитку, менш-більш тим самим на якому ми бачимо її у дітей або у деяких дикунів.

Під кінець згадаємо ще про писанки з написами. Вони трапляються спорадично, і є такі околиці де вони зовсім не знані (головно в пов. Равскім). Найзвичайнішою такою написом була дедикація писанки якійсь дорогій особі. Отже: „Моїй любій Настусі“, „дорогому Івасеві“, а також і підпис особи, яка писанку вписала. Так як цілий обряд писання писанок лучить ся з святкуванням Великодня, то й на писанках знаходять ся написи, що відносять ся до того свята. Отже: 1) „Христос воскрес із мертвих, смертю смерть

¹⁾ Тут, здасть ся нам, треба відрізнити образки звірят, як репродукцію природи, од звіринних мотивів у в орнаментації. Перші трапляються навіть у кінці палеоліту, тоді як другі — далеко пізніше, у кінці бронзової, або у початку залізної доби. — *Ред.*

поправ і суцям во гробі живот дарував. 2) „Христос воскресе — во істину воскресе“. 3) „Слава Богу — Слава на віки“. 4) „Да воскреснет Бог і т. д.“ 5) „Світити ся світити новий Єрусалиме“ і иньші. Коли писанка² призначена для св'ященника, то також часом має напись: „Сотвори Господи нашому Отцу Духовному многая літа“.

Написи писані або звичайним письмом, або наслідованием друкованих букв кирилиці. Вони йдуть звичайно довкола повздожнього перекрою писанки, або по спіральній лінії з долу до гори півперек.

Згортуючи до купи все, що ми дотепер сказали про орнамент писаночний на галицькій Волини, приходимо до слідуєчих виводів:

1. Пануючим орнаментом єсть геометричний і то простолінійний. Орнамент рослинний займає друге місце, а зв'їринний являє ся лиш льокально.

2. Орнамент геометричний, рослинний а також зв'їринний, коли представляє лиш поодинокі часті зв'їрат не є оригійнальний і дасть ся віднайти в ріжних часах і у ріжних народів. З відкіля йшов безпосередний вплив, сконстатувати поки що неможливо, так як наша орнаментика ще поле нерухане.

3. Орнамент зв'їринний, де животина змальована ціла, є оригійнальний і опирає ся безпосередно на обсервації.

4. Назви поодиноких орнаментів подекуди не відповідають і походженю єго і вказують змаганє толкувати орнамент натуралістичним робом.

5. Розмальовуваньє красками поодиноких частин орнаменту є примітивне і має метою лиш виріжнюваньє їх, а не відданє природної краски.

6. Несумнівна є похожість орнаменту писаночного на мережковий, що вказує на рівнобіжний розвій їх обох і взаїмний їх вплив. Той вплив дасть ся докладнійше означити, коли орнамент мережковий буде опрацьований.

Сим і кіньчаємо нашу розвідку. Вислідки, до яких ми дійшли, відносять ся лишє до писанок волинських і можливо, що в приложеню до писанок в загалї будуть в дечім змінені. Одначе поки-що мусять поодинокі області найти своїх слідителїв, бо лишє на такій підставі дасть ся щось загального, певного сказати. Ми сподієм ся в недалекім ще часі забрати в тій справі слово, звертаючи свою увагу на область по-над Сяном.

Відень 23. листопаду 1896.

Мир. Кордуба.

Sommaire.

Littérature. Oeufs de Pâques peints (pyssanky) et teints (krachanky). Persistance et décadence de l'usage de peindre les oeufs dans le pays. Instruments et procédés de la peinture; couleurs employées. Epoque de la fabrication des oeufs peints; leur usage; legendes sur leur origine. Ornementation: division de la surface de l'oeuf en deux ou plusieurs champs. Motifs géométriques, végétaux et animaux; leurs éléments et leurs noms populaires.

Explication des figures.

A. Figures dans le texte :

Fig. 1 a) Instrument pour peindre les oeufs à bec double: *a)* manche fendu au bout en bois, *b)* bec double consistant en un petit morceau de plaque en fer blanc enroulé en guise de canule et servant à prendre de la cire fondue et en couvrir les parties de la surface de l'oeuf qui doivent rester blanches après l'immersion de celui-ci dans la matière colorante.

Fig. 1 b) Le même à bec simple.

Fig. 1 bis) (à titre de comparaison) Instrument analogue employé à l'île de Sumatra pour peindre les étoffes. Musée du Trocadéro, N° 34664.

Fig. 2) Lignes et bandes divisant la surface des oeufs peints en deux ou plusieurs champs: *a* lignes simples, *b* lignes ponctuées, *c, h, i* lignes en zigzags, *d* en croix, *e, i* en carrés, *f, g* en triangles, *k, l, m, n, o, p* en lignes combinées.

Fig. 3-20. Eléments d'ornementation de divers peuples et époques à titre de comparaison.

B. Planches :

La plupart des motifs ornementaux étant parsémés et combinés sur la surface des oeufs peints, ceux-ci n'ont pas pu être disposés en ordre systematique. Nous donnons donc les motifs avec leurs noms populaires, en les classant d'après leurs formes géométriques, végétales ou animales, en indiquant les N-os des figures correspondantes sur les planches.

Formes géométriques :

- 1) *Krapkamy* *) (en pointes) Pl. II, B, 23; B, 37. Pl. III A, 3; B, 19.
- 2) *Nytkamy, passotchkamy, poïasskamy* (en fils, en ceinturons) Pl. I, A, 3; Pl. III, B, 18.
- 3) *Réchetom, réchitkoïou, sitkoïou* (en crible, en grillage, en filet) Pl. I, B, 24. Pl. II, B, 30.
- 4) *Koutotchkamy* (en angles) Pl. I, B, 17. Pl. II, A, 11; B, 15. Pl. IV, A, 8.
- 5) *Klyntziamy, tafelkamy* (en coins, en planchettes) Pl. IV, A, 11.
- 6) *Vitriatchkom* (en moulin à vent) Pl. I, B, 25 (Cf. Fig. 3 prise d'un draps d'église français).

*) Tous ces noms en ukrainien sont employés en instrumental.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

1.

1.

V

2.

3.

4.

5.

6.

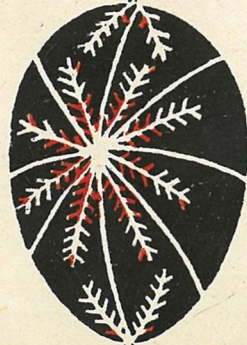
7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23.

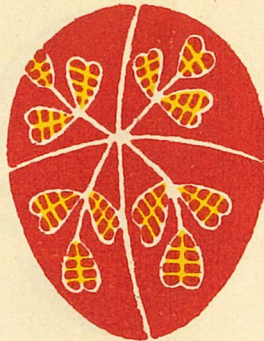

12.

13.

14.

15.

16.

17.

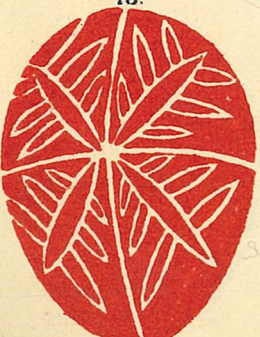
18.

19.

20.

21.

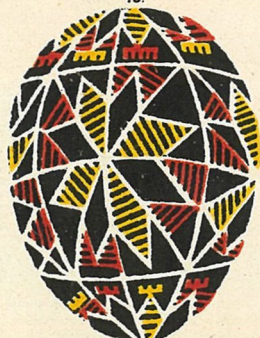

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

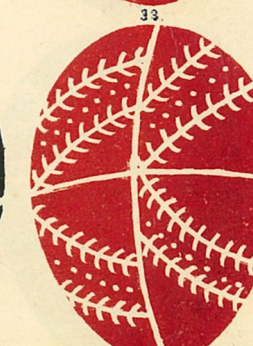

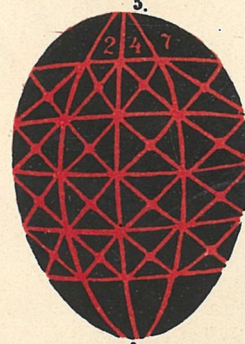
36

10.

11.

12.

27059
69042

10 + 50K

